

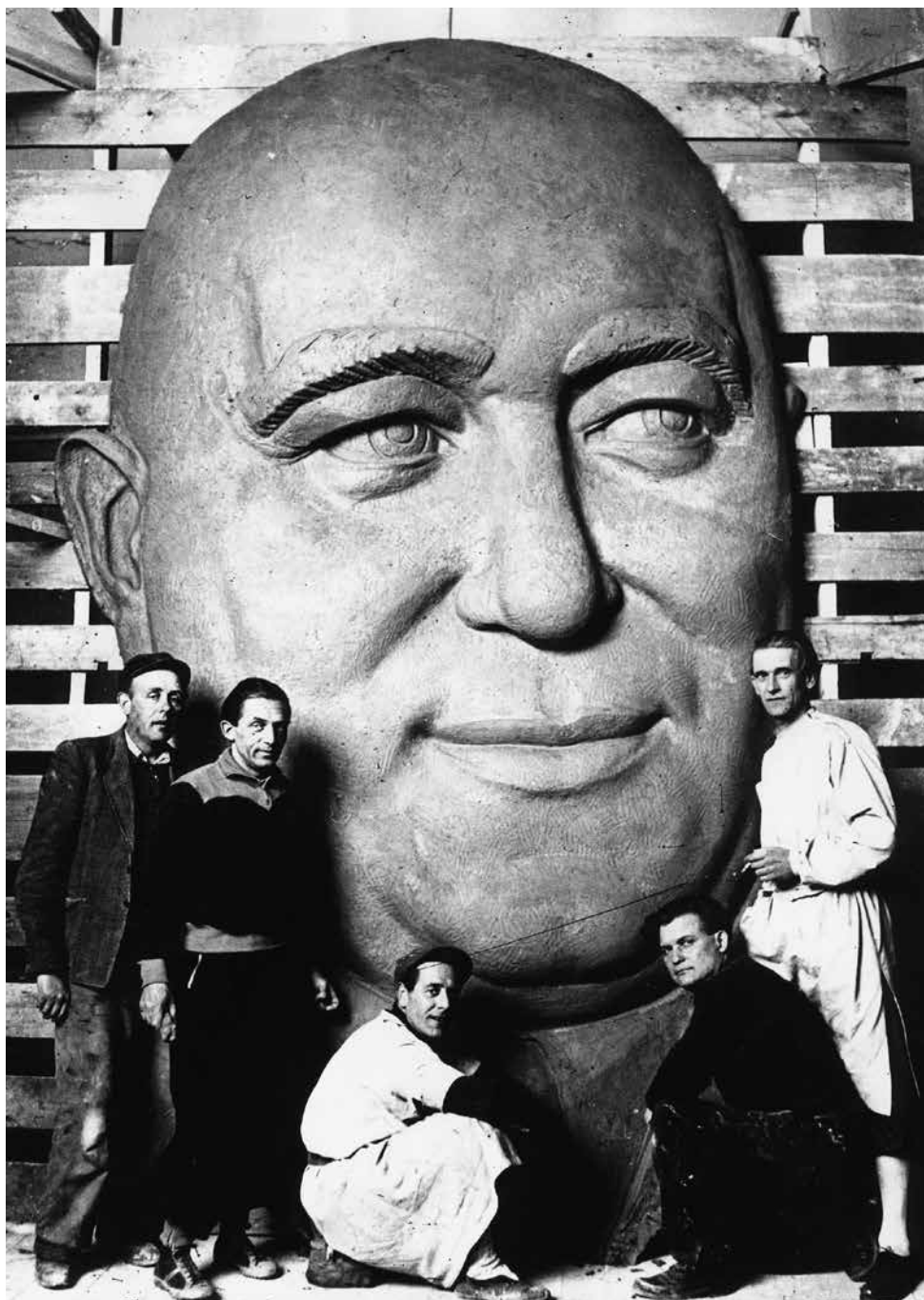
MAJTÉNYI GYÖRGY

K-VONAL

KIVÁLTSÁGOK, ELIT ÉS LUXUS A SZOCIALIZMUSBAN

Avilla ki volt világítva lampionokkal, és színes selyempapírokkal volt díszítve. A bejárat előtt jobbra vadászok álltak díszegyenruhában, balra pártifjúság kék inggel és vörös nyakkendővel. Az ünnepelt ugyanis nemcsak pártember, hanem természetesen vadász is volt. Oldalt a parkolóban állt néhány amerikai limuzin, két szovjet katonai kocsi, több motorkerékpár és néhány hintó. Egy rendőrségi autó is jelen volt...”¹ Visszaemlékezés-kötetében Merán Fülöp tudósít egy emblemikus eseményről az 1946-os esztendőből, a csákberényi párttitkár születésnapjáról. „Egy hosszúkás asztalon sült malac, kaviár, pulyka. És vaddisznóhús, fácánsült és töltött liba. Ólomkristály kancsókból töltögetik a poharakba az erős Merán-borokat csókakői és orondi elkobzott szőlőleinkből. Hölgyek is jelen vannak, részben csinosak és az új divat szerint öltözve. A háziasszony nagyon elegáns és szép.” A leírásban szerzőnk a házigazdáról is megemlékezik: „A pártvezér ezen a napon 40 éves lett. Jó kedve van, és elég szimpatikus.”²

Az idillikusra rajzolt pillanatkép is jelzi, hogy voltak interakciók a régi és az új elit között. Életformájuk találkozását természetesen a kulturális-társadalmi folyamatok dinamikájában kell elképzelnünk: ahogyan az egyes életformaelemek beáramlanak a régi életformába, átalakítják, magukba szívják és feloldják a régi viselkedésmintákat. Feltételezhető, hogy nemcsak egyes emberek bizonyos szokásai, de a társadalmi csoportok életformája sem tűnt el nyomtalanul a hatalomváltással, a szocialista rendszer kiépülésével. Az életforma csak lassan változott, az emberek szokásait, mentalitását nem lehetett egyik napról a másikra megváltoztatni. Egyetlen példát említve: a Zsolnay család kései leszármazottja visszaemlékezése szerint akkor sem tette a lábast az ebédlőasztalra, amikor a Nagytétényi Gumigyárban volt óvszerperemező.³ Míg a régi társadalmi csoportok tagjai őrizték a hagyományaikat, új emberek, csoportok indultak el a régi fogyasztási szokások irányába. A harmonikásról, aki a csákberényi fogadáson még *A határtól nem messze van Prága...* kezdetű nótát is eljátszotta, Merán Fülöp könyvében nem

GRANTNER JENŐ SZOBRÁSZ ÉS MUNKATÁRSAI

RÁKOSI MÁTYÁS NAGY MÉRETŰ PORTRÉJÁN DOLGOZNAK, 1952 KÖRÜL

mulasztja el megjegyezni: „Bár Bandi annyi akkori hatalmassággal jó viszonyban látszott lenni, bensejében talán »reakciós« volt.” Az objektivitás jegyében a történetíró csak annyit mondhat „Bandiról”, nem tudjuk, lelke mélyén kivel rokonszenvezett, de a visszaemlékezések szerint virtuózan játszott mind a két rendszerben, s egyaránt harmonikázott Mindszentynek és Rákosinak – mindkettejük legnagyobb meglepésére.⁴

E kötetben a különbséget és az azonosságot, az újramezdést és a folytonosságot, a második világháború után a történelem színpadára lépő új elit szokásait és a hagyományos elitcsoportok életformájának továbbhagyományozódását vizsgálom. Az uralmi elit fogalmát egy kiváltságai alapján elhatárolható, a társadalomban uralmi pozíciója révén elkülönülő csoport megjelölésére alkalmazom, amelyet életformája és életstílusa, valamint az uralmi viszonyok nyújtotta lehetőségek maximális kihasználása jellemez.⁵ A szakirodalomban a hatalmi és az uralmi elit megjelölést egyaránt használják, de nem azonos jelentéssel. A különbségtétel Max Weber fogalom meghatározásán alapul, miszerint hatalomnak nevezzük a központi akarat másokkal szembeni feltétlen érvényesítését, uralomnak viszont a valamilyen szempontból elfogadott, legitim parancsnoklást.⁶ A könyvben az uralmi elit megjelölést alkalmazom, mivel ezáltal érzékeltethető, hogy a hatalomgyakorlás lehetősége még a diktatúrában sem volt korlátlan. Az uralom társadalmi praxis; a társadalomban az uralmon lévők sem függetleníthetik magukat más aktoroktól – még akkor sem, ha erőfölényben vannak a társadalom többi szereplőjével szemben.⁷

Az utóbbi évek történelmi és szociológiai szakirodalma az elit helyett szívesebben használja a káderek, a káderosztály vagy a nómenklátúra kifejezést. Többben az elit fogalmát ugyanis nem tartják alkalmazhatónak a szocializmus korszakára az elit hagyományos társadalmi szerepéhez kapcsolt jelentéstartalmak miatt. Ahogy Bibó István megfogalmazta: „Az elit legfőbb szerepe az, hogy az élet *élésére*, az emberi helyzetekben való *erkölcsös viselkedésre* s az emberi *szükségletek mélyítésére, finomítására és gazdagítására* mintákat, példákat adjon, azaz kultúrát csináljon.”⁸ Ebben a kötetben az elit fogalmát azonban nem egy értékteremtő és értékhordozó közösségre alkalmazom, hanem leíró-elemző kategóriaként egy olyan csoport elhatárolására, mely a társadalomban elkülönül és elkülöníthető. Hangsúlyozandónak tartom,

hogy az uralmi pozíció akkor is normaformáló lehetőséget és funkciót jelent, ha nem kapcsolódnak hozzá vállalható értékek, mivel az elit társadalmi helyzetéből, kitüntetett szerepéből önmagában is következik, hogy magatartásmintái hatnak a társadalom valamennyi szereplőjére.

A mindenkori eliteknek a társadalomtudósok hagyományosan nagy szerepet tulajdonítanak a társadalmi jelenségek alakításában. Ez a szerep azonban nem abból ered, hogy e csoport maga invenciózus, kifinomult vagy előkelő volna, hanem uralmi helyzetéből fakad, abból hogy a források jelentős része felett rendelkezik. A mindenkori elitek saját(os) szokásaik, életvitelük kialakításával, kitüntetett helyzetükből adódóan mintát mutathatnak a társadalom egészének. A társadalomtudósok különböző képeket vizionáltak arról, hogy az elit szokásai miképpen terjednek el a társadalomban. Többen e szokások áradásában a fel-, le- és kicsapó hullámok erejét vélték látni, amelyek fokozatosan simulnak el a víz felszínén, s válnak eggyé a környezetükkel, és közben a partot is átalakítják. Gabriel Tarde úgy vélte, hogy a változások hullámai mindig az elitektől indulnak.⁹ Az úgynevezett leszivárgástézis szerint – Georg Simmel például a divat jelenségeit elemezve láttatta így a társadalom működését – a felsőbb társadalmi csoportok, midőn

A mindenkori eliteknek a társadalomtudósok hagyományosan nagy szerepet tulajdonítanak a társadalmi jelenségek alakításában.

új mintát alakítanak ki, a régít mintegy „leadják” az alsóbb „osztályoknak”. Más szögből nézve a jelenséget megfordul az ok-okozati viszony, hiszen ha más társadalmi csoportok is követni kezdik az elit szokásait, akkor az elit tagjai amiatt kényszerülnek a változtatásra, hogy ismét megkülönböztessék magukat a többségtől.¹⁰ A társadalomban az általuk diktált magatartások, szokások így fokozatosan terjednek tovább, és amint tartósan elérnek más csoportok által elfoglalt területeket, az elit új mintát teremt, hogy saját terepét megőrizhesse. Herbert

Spencer valamiféle versenyfutást, „üldözéses utánzást” vizionált, ahol a verseny tétje az, hogy ki diktálja a társadalomban.¹¹

A társadalom különböző csoportjai közvetve vagy közvetlenül eszerint mind az elit státusteremtő fogyasztásához igazodnak. Ebből a szemléletből, amely a társadalmi változást az elit felől nézi, az következik, hogy az egyének felfelé tekintve fogyasztanak, vagyis mindennapjaikban a felettük állók szokásait, életvitelét követik.¹² A társadalomtörténetben hasznosíthatóbbnak tűnik azonban egy olyan felfogás, amely nem misztifikálja az elit társadalmon belüli szerepét, hanem a csoportot jellemző luxusfogyasztást e közösség szempontjából értékeli, amely így elsődlegesen demarkációs törekvés, az elit elkülönülésének a jelképe. A legfontosabb nem a javak birtoklása és szétosztása, hanem az, hogy az egyének milyen jelentéseket kölcsönöznek azoknak. Minden társadalmi csoport próbál ugyanis a kulcsfontosságú szimbólumok birtokába jutni.

A társadalom szimbolikus terében a fogyasztás az elkülönülést, a távolságtartást szolgálja, az emberek a hétköznapokban ennek révén határolhatják el magukat más egyénektől és az ő csoportjaiktól. Az eliten belül a játszma tétje egyfelől az egyének szemszögéből a csoporthoz tartozás igazolása, másfelől az elit mint közösség szempontjából az összetartozás, illetve a társadalom többi csoportjától való elkülönülés hangsúlyozása.¹³ A mintaadás mindennapos küzdelem a kiemelkedő társadalmi pozíció szimbolikus megerősítéséért, az uralom társadalmi legitimitásáért. A fogyasztás a hétköznapok világában azonban természetesen mást, ennél többet jelent az egyéneknek: álmok, illúziók valóra váltását, ahol nem maga a materiális cél a fontos, hanem a vele asszociált képek és fantáziavilágok elérése (és ez a mi nézőpontunkból ugyancsak a társadalmi pozíció megteremtéseként vagy igazolásaként fogható fel).¹⁴

Az elitcsoport elkülönülésének eszköze az a luxusfogyasztás, amellyel a csoport tagjai megteremthetik maguk körül a biztonságosnak tűnő távolságot. Norbert Elias szerint a luxus, a fogyasztás kultúrája a fejedelmi udvarok arisztokráciájától származik.¹⁵ Az arisztokrácia életvitele e csoport elszegényedésével párhuzamosan vált – Habermas kifejezésével – reprezentatívává.¹⁶ E csoport ugyanis a tekintélyét ekkor már nem tudta másképp megteremteni, mint a luxusfogyasztás révén. A társadalmi különbségek megjelenítésének módja volt az az